

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU

Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT

Doç. Dr. Gültekin ORANSAY

Doç. Dr. Esat COŞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA - 1976

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri</i>	1
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>İslâmda Kadın Hakları</i> ..	37
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Rights of Woman in Islam</i> ..	45
Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>Ibn Şihâb Ez-Zuhurî</i>	51
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Allah-İnsan İlişkisi</i>	85
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde bir Araştırma</i>	123
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Şahsiyet Terbiyesinde Dinî Kültürün Rolü</i>	143
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Türk Din Musikisi Tür, Makam ve Usullarının Kodlanması</i>	151
Doç. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU, <i>İslâm Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Bir Mâlikî-Hanefî Kıyâsı</i>	185
Doç. Dr. Halûk KARAMAĞARALI, <i>Kaysrideki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar</i>	199
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında</i>	247
Doç. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, <i>The Order and Convent Art From XIIth to XVIth Centuries in Anatolia</i>	277
Dr. M.Rami AYAS, <i>Mehmed İzzet Bey'in Bir Yazısı</i>	285
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet kavramı</i>	303
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İmam Hatip Lisesinde Uygulama Dersleri</i> ..	317
Dr. Etem Ruhi FIĞLALI, <i>İbâdiye'nin Siyasi ve İtikâdî Görüşleri</i>	323

	Sayfa
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Hacr</i>	345
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yavuz Sultan Selim ile Kırım Hanı Mengli Giray ve Oğlu Muhammed Giray Arasında Geçen İki Konuşma</i>	357
Dr. Ahmet UÇUR, <i>Yabancı Bir Yazarın Atatürk Hakkındaki Düşünceleri</i>	363
Çeviren: M. Turhan ÖZDEMİR, Hartmut SCHÖKEL <i>Sumer Dinî</i>	367
Çeviren: Dr. Günay TÜMER, Lewis HODOUS <i>Konfüçyüs Dini</i>	391

KİTAP TANITMA VE TENKİTLER

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Er-Râzî Müfessiren</i>	411
Dr. Mehmet AYDIN, <i>Modern Dünyada İslam Vahyi</i>	415
Dr. Mustafa FAYDA, <i>Kitâbu'l-Cihâd</i>	421
Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>L'Identité Culturelle de l'Islam</i>	425
Dr. Günay TÜMER, <i>Beyrunî'ye Armağan</i>	429

Beyrûnî'ye Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII.Dizi-Sa.68, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1974, 301 Shf, 65 Lr.

Türk Tarih Kurumu tarafından doğumunun 1000. yılı dolayısıyla büyük bilgin Bîrûnî (973-1061/362-453)¹ adına içinde kıymetli ilmî yazılar bulunan bir armağan kitap çıkarılması, toplumumuz için çok önemli bir şahsiyete sahip böyle bir bilginin hatırasına kadirbilirlik teşkil etmiştir. İrânlıların 1951 de Kalkütta'daki İran Cemiyeti vasıtasıyla Bîrûnî için "*al-Biruni Commemoration Volume*" adlı içinde 15-20 kadar batılı ve doğulu bilginin ilmî yazıları bulunan bir hatıra kitabı neşretmiş olduklarını hatırlarsak², Arapça ve Farsça'yı sonradan öğrendiğini zikreden³ bir bilgine sahip çıkma bakımından ne kadar geciktığımızı kabul etmek zorunda kalırız.

Asrının cebir, geometri, tarih, coğrafya, astronomi, astroloji, jeoloji, geodezi, mineroloji, meteoroloji, fizik, kimya, tıp, eczacılık, edebiyat, filoloji, etnoloji, folklor, mitoloji, ahlâk, din, mukayeseli dinler tarihi, sosyoloji, iktisat, pedagoji, felsefe, arkeoloji, zooloji, botanik vb. ilim alanlarında başarılı çalışmalar, inceleme ve araştırmalar, buluşlar yapmış, yenilikler getirmiş olan Bîrûnî; doktor, mühendis, bilgin, edip,

1 Bîrûnî'nin doğum tarihi kendi ifadesiyle sabittir. Ölüm tarihinde kaynaklar arasında ihtilâf vardır. H.403, 430, 440 gibi birbirinden farklı tarihlerden asrımızın kaynakları genellikle H.440 tarihini kesinliğe yakın bir güvenle kullanmaktayken, Rahmetli Zeki Velidi Toğan'ın Bursa'da bulduğu bir eserinde Bîrûnî'nin 80 yaşını geçmiş olmasından bahsetmesi konuya yeni izah tarzları getirmiştir. Yâkut'un, "*Mu'cemu'l-Udebâ*" adlı eserinde Bîrûnî'nin hem çok yaşlı öldüğünden bahsedip hem de H.403 tarihini vermesinden bu büyük bilginin H.443 de ölmüş olabileceğini ileri sürenler bulunmaktaysa da biz Arap rakamlarıyla sıfır ile dört arasındaki bir ilgisizden sıfır ile beş arasındakiini daha imkân çerçevesinde bularak bu tarihin H.453 olabileceği kanaatine ulaştık. Tartışması için bkz. Beyrûnî'ye Armağan, 6; Günay Tümer, Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, 15-7, Ankara 1975.

2 Tamıtması için bkz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, el-Biruni Hatıra Kitabı, Vakıflar Dergisi III/283, Ankara 1956.

3 Bkz. Ebu'r-Reyhân Muhammed b.Ahmed el-Bîrûnî, Kitâbu's-Saydala Mukaddemesi (Çev.Şerafeddin Yaltkaya), 31 İstanbul 1937.

şair, filolog, filozof, hakîm, hümanist, eğitimci, seyyah, mücit, ansiklopedist vb. sıfatları nefsinde toplamış bir dâhi idi. Özellikle İslâm, Yunan, Eski İran, Hint ve Orta Asya Türk kültürünü çok iyi bilen Bîrûnî, gününe kadarki ilmî ve felsefî çalışmalara vâkıf olma imkânı da bulmuştu. Arapça'dan başka Türkçe ve Farsça'yı diyalektlerine kadar bilen Bîrûnî, öte yandan İbranca, Süryanca, Sanskritçe, Yunanca, Harizmce, Soğdca da öğrenmişti. Eserleri ilmî tenkit, araştırma ve karşılaştırmalarla dolu olması yanında bir filoloji hazinesi halindedir. İlim tarihçisi G.Sarton, İbn Sînâ (Ö.428/1036) da dahil birçok meşhur bilginin yaşadığı asrı ona izafe ederek "*Bîrûnî Asrı*" diye vasıflandırmaktadır⁴. Çağının ilim ve düşünce seviyesini temsil etmesinin üzerinde Bîrûnî, tanıtacağımız "*Beyrûnî'ye Armağan*" kitabının Önsöz'ünde Ord.Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın büyük bir isabetle teşhis ettiği gibi "*orta çağda yaşamış bir modern çağ düşünürü ve araştırmacısı*"dır.

Geçen asrın sonlarında E.Sachau (Zahov) tarafından en önemli iki büyük kitabı olan "*el-Asâru'l-Bâkiye 'ani'l-Kurûni'l-Hâliye*" ve "*Kitâbu't-Tahkîk Mâ li'l-Hind*" adlı Arapça eserlerinin neşredilip yine aynı bilgin tarafından İngilizce'ye çevrilmesinden sonra bu büyük bilginin daha önceki biyografi, ansiklopedi yazarlarının bahsetmedikleri bazı eserleri bulundu ve eski kaynaklarda riyaziyeci, astronom gibi ifadelerle zikredilen bu sihirli ada keşfolundu. Doğuda ve batıda eserleri neşredilmeye ve üzerinde ciddi çalışmalar yapılmaya başlandı. Meselâ Haydarâbâd-Deken Osmaniye Üniversitesi müellifin eserlerini bir epeyi zamandır neşretmektedir.

Unesco tarafından 15 dilde çıkarılmakta olan aylık dergi 1974 Haziran sayısını "*Bin Yıl Önce Orta Asya'da Yaşayan Evrensel Bir Deha*" başlığıyla Bîrûnî'ye hasretmiştir. Ülkemizde her ikisi de rahmetli Ord. Prof.Dr.Zeki Velidi Togan ve Prof.M.Tavit Tanci, Bîrûnî üzerinde çalışmış ve bazı eserlerini neşretmişlerdir. Ord.Prof.Şerafeddin Yaltkaya, Bîrûnî'nin "*Kitâbu's-Saydala*" adlı eserinin mukaddemesini tercüme⁵, "*Kütâbu'l-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir*"ini de özetlemiştir⁶. Türk Tarih Kurumunca müellifin en büyük eserlerinden biri olan "*Kitâbu't-Tahkîk Mâ Li'l-Hind*" neşre hazırlanmaktadır.

4 Bkz. G.Sarton, Introduction to the History of Science, I/117, Baltimore 1953.

5 Gülhane Tıp Akademisi profesörlerinden Dr.General Kemal Plevnelioğlu, Max Meyerhof'un bu konudaki araştırmasını dilimize kazandırmıştır.

6 Şerafeddin Yaltkaya, Biruni'nin Bir Kitabı, Türkiyat Mecmuası V.İstanbul 1936.

Birûnî'nin hayatı, milliyeti, ilmî ve dinî kişiliği gibi hususları bu konuları da içine alan doktora tezimizde incelediğimizden burada konu edinmiyoruz⁷. Zaten tanıtımına geçeceğimiz armağan kitabında bu hususların üzerinde de durulduğunu biraz sonra belirteceğiz.

Kitap, Ord.Prof.Dr.Aydın Sayılı'nın "Doğumunun 1000'inci Yılında Beyrûnî" makalesiyle başlamaktadır. Bu makalesinde A.Sayılı; Mısır-Mezopotamya, Yunan, İslâm, Orta Çağ, Yeni Çağ devrelerinde tam bir tarihî devamlılık halinde bilimin geliştiğini, coğrafi bölge ve çağ bakımlarından kesintiler ve yer değiştirmeler olsa da tercüme ve diğer temaslar yoluyla geçiş ve intikal devrelerinin tarihî sürekliliği sağladığını belirterek Birûnî'nin bilim tarihi içerisindeki yerini şöyle tesbit ediyor: "*Tarih boyunca bilimin gelişme seyrine kuş bakışı bakacak olursak günümüz biliminin gerilere izlendiğinde Mısırlularla ve özellikle Mezopotamya'da Sümerlilerle başladığını görürüz..... Bu uygarlıkların bilimde ulaştıkları aşamadan hız alan ve onlardan faydalanan Yunanlılar, bilim tarihinin bunu takibeden devresinin en önemli temsilcisini teşkil ederler.... Fakat zamanla ve özellikle dinsel dünya görüşü karşısında özgür düşüncenin geri plana itilmesi sonucunda, Yunan bilim ve felsefesi bir duraklama ve gerileme devresine girdi. Böylece, bilim ve felsefi düşünce ürünleri, zamanla, Hıristiyan dini karşısında geri koşunlara itilmiş, itibarlarını iyiden iyiye yitirmişlerdi. Bu sıralarda İslâm dini dünya sahnesinde belirdi. Kısa süre içinde oluşup ortaya çıkan ve geniş bir coğrafi sahaya yayılan yeni İslâm dünyası temasa geldiği eski medeniyet kalıntılarından faydalanmaya büyük önem verdi ve özellikle Yunan bilim ve düşüncesiyle tanışıklık kurma çabasına girişti..... İslâm dünyası yeryüzünün bilim bakımından en üstün topluluğu haline geldi..... Avrupa, On ikinci Yüzyıldan aldığı bu hızla bilimsel çalışmalarını Ortaçağın daha sonraki asırlarında sürdürmüş ve İslâm dünyası bilimsel çalışmalarının devamını teşkil eden bu çabalar sonucunda On altıncı Yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da Kopernik, Vesalius, Kepler ve Harvey ile Galile ve Newton gibi bilim adamlarının günümüze kadar devam eden modern bilim akımını oluşturup geliştirmeleri mümkün olmuştur. Ortaçağın bilim tarihindeki önemi büyüktür. Ama buna rağmen gerek eskiçağa ve gerekse yeniçağa kıyasla ortaçağ bilimi daha duragan bir nitelik ve mahiyet taşır..... İslâm dünyasıyla Batı Avrupa Hıristiyan âlemi birbirleriyle dolaylı ya da dolaysız olarak işbirliği yapmışlar, modern bilim aşamasına ulaşıla-*

7 Çalışmamız Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında basılmıştır.

bilmesi birbirlerine eklenen bu ortak gayretler sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Başka bir deyimle, Batı Avrupa'nın bu yönde gösterdiği gayret İslâm dünyasındaki benzer çabaların bir devamını teşkil etmiş ve İslâm dünyasındaki felsefî ve bilimsel düşünceye dayanmış, ondan hız ve kuvvet almıştır..... Ortaçağ devrimsel sonuçların kısa süreler içinde alınmasına elverişli bir devre değildi. Fakat bu ağır tempodaki çalışmalar modern bilim devrinin yolunu açmak için şarttı. Böyle bir uzun süre boyunca yer alan sabırlı çalışma ve araştırmalar olmaksızın modern bilimin doğuşu koşullarının hazırlanmasına imkân yoktu. İşte Beyrunî böyle bir devrenin temsilcisi olarak karşımıza çıkıyor. Oysa, yine bu yıl doğumunun beş yüzüncü yıldönümünü kulladığımız Kopernik, modern bilimin doğması şartlarının artık hazırlanıp kotarılmış olduğu bir çağın insanıydı..... Newton, bütün engin bilimsel başarılarına rağmen, kendisini bir devin omuzları üzerinde duran bir çüceye benzetmiş, ancak bu suretle kendisinin o devden daha ilerilerini görebildiğini söylemiştir. Burada, omuzlarına Newton'un bastığı dev, kendisinden önce gelen bilim adamlarının başarılarının tümüdür. İşte, ortaçağın en kalburüstü bilim adamlarının arasında Beyrunîyi görüyoruz. Beyrunî, ortaçağ başlarında içine düştüğü elverişsiz şartlardan bilimi kurtarmakta büyük emeği geçen, ona yeni bir canlılık gelmesi ve hayat hakkı tanınması yolunda önemli başarılar kazanan İslâm dünyası bilim adamlarının en kalburüstü temsilcilerinden biridir".⁸

A.Sayı, bu büyük bilginin ismini telâffuzda niçin "Beyrunî" şeklinin tercih edildiğini Z.Velidi Togan tarafından Fatih Kütüphanesinde bulunup tek nüsha olarak ilim âlemine tanıtılan "Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin Litashîhi Mesâfâtî'l-Mesâkin" adlı Birûnî'ye ait bir eserin baş sayfasında bu şekilde harekelendirilmiş olmasına bağlamaktadır⁹. Sem'ânî (562/1166)'nin "el-Ensâb"ının bir nüshasında "Beyrunî" şeklinin alındığı, "Burhân Kâti"⁹da her iki şeklin de kullanılmakta olduğu belirtildiğinden, hernekadar diğer bütün kaynaklarda "Bîrûnî" şekli kullanılmaktaysa da biz her iki şeklin de kullanılabilceği kanaatindeyiz.

Bu geniş makalesinde A.Sayı, Bîrûnî'nin çeşitli bilimlerdeki inceleme ve araştırmalarını anlatırken onun hayatını, büyük eserlerini, milliyetini ve ilmî kişiliği ile metodunu da ele aldığını görüyoruz. Onun trigonometride yarıçapın bir birim uzunlukta kabul edilmesi gerektiği-

8 Beyrunî'ye Armağan, I-5.

9 A.g.e., 6.

ni ileri sürmesi, kronolojide İslâm dünyasında en kapsamlı eseri yazması, astronomide rasat için batıda verniye prensibini hazırlayan çapraz çizgilerle taksimatlandırılmış bir âlet icat etmesi, boylam tesbiti için yeni bir metot geliştirmesi, yerkürenin yarı çapının ölçülmesi konusundaki metodu, coğrafya tarihine yeni bir merhale getiren küresi, Ümit Burnu'nu bilmesi, İndus Vadisi ve Ceyhun'un yatağı ile ilgili jeolojik izahları, denel fizik alanında "konik âlet" diye adlandırdığı bir âlet yardımıyla 23 katı, 6 sıvı maddenin özgül ağırlıklarını belirlemesi, sıcaklık-soğukluk derecesi kavramlarını ortaya çıkarması, çiçeklerde geometri kanunlarının yürürlükte olduğu kanaatında olması gibi birçok başarılı çalışmalarını matematikten başlayarak sırayla açıklayan A. Sayılı, "Beyrunî için bir uzmanlık alanı seçmek gerekirse onun her şeyden önce bir matematikçi, astronom ve matematiksel coğrafyacı olduğunu söylemek icabeder" demektedir¹⁰.

A.Sayılı, Birûnî'nin kronoloji ve coğrafya çalışmalarında bütün kavimlerin yaşayışları, dilleri, kültür ve medeniyetlerini, dinleri ve törelerini ilgiyle araştırmakta hemen hemen tek istisna olduğunu belirtir. Onun çağını çok aşan çalışmalar yaptığını, trigonometride, astronomik rasatlarda, denel fizikte Avrupa'yı etkileyip Rönesans ve modern bilim çağının oluşumunda büyük rol oynadığını zikreder. Özgül ağırlık, sıcaklık-soğukluğu konu alan denel fizik alanındaki çalışmalarının ne kadar başarılı olduğunu şöyle anlatıyor: "Beyrunî'nin bu çalışmaları ağırlık kavramının niceselleştirilmesinde önemli bir ön adım niteliğinde olmaktan başka onun bu araştırmaları ve düşünce tarzı çeşitli maddelerde görülen ağırlık farklarını özgürlük ağırlık kavramı aracılığıyla bilimsel bir inceleme konusu haline getirmek ve bu yoldan günlük işler ve teknoloji ile fizik arasında yeni bir bağ kurmak demektir. Avrupa'da Rönesans sıralarından itibaren belirmeye başlayan modern bilim akımının doğup gelişmesinin bilimle teknoloji arasındaki karşılıklı yardımlaşmadan büyük çapta hız ve kuvvet almış olduğu düşünülürse, Beyrunî'nin bu başarılarını daha etraflı ve geniş bir kavrayış çerçevesi içinde de manalandırmak mümkün olur."¹¹

Birûnî'nin ilmî metotlarına yer yer değinen A.Sayılı, onun astrolojiye karşı tavrını yine bu çerçevede ele alıp konuyu tartışıyor, onun "simya, sihir, büyü, efsun gibi temelsiz düşüncelere inanmadığı gibi hok-

10 A.g.e., 36.

11 A.g.e., 24.

kabazlık, gözbağcılık ve hipnotizma gibi şeyleri de belli izah şekillerine bağladığı"¹² nı belirtiyor¹².

"*Beyrûnî, bir felsefeci olmaktan fazla bir bilim adamıdır. Bilim adamı olarak da yapıcı ve kritik zihniyetiyle, bilgisinde ve araştırdığı konulara yaklaşımlarında sığ ve yüzeysel olma vasıflarından her zaman uzak kalmış bulunmasıyla, ele aldığı konularda daima derinlemesine bir nüfuz ve kavrayış sağlamasıyla ve konusunu geniş bir çerçeve içinde mütalaa edebilmiş olmasıyla dikkati çekmektedir*"¹³ diyen A.Sayıb, Birûnî'nin tecessüs ve merakı, ilmî ihtiyatlılığı, objektifliği, ayrıntılara inebilme yeteneği, insanecilliği, metodolojisi vb.yönlerini büyük bir vukufu ortaya koymuştur.

Bu geniş kapsamlı makalenin sonlarındaki şu cümleler yazarın bu konudaki samimi duygularını pek güzel belirtmektedir: "*Uzun yıllar ötesinden kendisine baktığımız zaman Beyrunî'yi durmadan akan feyizli bir bilim çeşmesine benzetebiliriz..... Beyrunî, insanı insan olarak yücelten ve onun en soylu, en kutsal yönünü bütün parlaklığı ile yansıtıp dile getiren örnek düşünür, özgür kafalı araştırmacı ve insanın en güzel anlamıyla yapıcı yönünü anıtsallaştıran bir bilim adamıdır..... Tarih çapında bir bilim adamı olan Beyrunî'nin bilimiyle, erdemiyle ve kişiliğinin tümüyle saygımızın ve hayranlığımızın her zerresine hak kazandığı gün kadar açık. Onu yakınımız sayabildiğimiz, "o bizden" diyebildiğimiz için ne mutlu bizlere.*"¹⁴

"*Beyrunî'ye Armağan*"ın ikinci makalesi, Ord.Prof.Dr.A.Süheyl Ünver'in "*Ebû Reyhân el-Beyrunî'nin Farmakoloji ile ilgili Görüşleri*" adlı makalesidir.

S.Ünver, Birûnî'nin tıp ve eczacılık yönü üzerinde durarak "*Kanunu'd-Dünya*" adlı Şeyh Ahmed Mahallî-i Mısri'nin ansiklopedik kitabında bu büyük bilginin bir resmi ile tıbbı ait eserlerinin bir listesi bulunduğunu, ancak bu eserlerin günümüze ulaşmadığını anlatıyor. Birûnî'nin "*Kitâbu's-Saydele fi't-Tıb*" adlı kitabının önsözünden onun tıp ve eczacılıkla ilgili görüşlerini yansıtan bölümler veriyor.

Yukarıdaki makalenin İngilizce çevirisinden sonra İbrahim Olgun'un "*Beyrunî'nin Kişiyeye ve Topluma Bakışı*" başlıklı makalesi gelmektedir.

12 A.g.e., 32.

13 A.g.e., 36.

14 A.g.e., 39-40.

İ.Olgun, Birûnî'yi "çağına kendi damgasını vurabilen dünya tarihinin müstesna düşünürlerinden ve bilim adamlarından biri" diye tavsif etmektedir¹⁵.

Birûnî'ye göre "bilim, insanın yaşama ihtiyacından doğduğu için, önce insanın psikolojik, sosyolojik yapısını ele almayı gerekli görmüş, başta insan topluluklarının zaman içindeki gelişimlerini inceleyen tarih olmak üzere, yaşadığı çevrenin insana etkisini belirlemek bakımından coğrafya, hattâ ma'rifetül'ümem adını verdiği etnoğrafya konularına dek eğilmeyi zorunlu saymıştır"¹⁶. İnsan, beş duyusu aracılığıyla, özellikle görme ve duyma sayesinde yaradılıştaki sebepleri anlar ve buradan Allah'ın varlığına erişebilir. İnsanın fizyolojik yapısıyla ruhî yapısı arasında ilişkiler bulunur. Vücutta çeşitli salgılar vardır. Bunların değişikliği ve dengesizliği, birtakım mizaç ayrılıklarına sebep olur. Tıp ve ilâç bu dengeyi sağlamak amacına yönelmiştir. Birûnî, toplumların doğuşunu insanların kendini koruma, varlığını sürdürme içgüdüsüne dayandırır. Bunun için meslekler, sanatlar çıkmış; emek esas olmuş, değişim başlamıştır. Altın ve gümüş, tabiatta az bulunduğu için, değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmış; ancak, bunlara beslenen ihtiras toplum hayatında sınıfları doğurmuştur. Altın ve gümüş, mutlaka tedaviye konulmalıdır; Tanrı'nın yasakladığı gibi bunları tedavülden alıkoyacak davranışlar, çocuğu ana rahmine tekrar koymak gibi tabiat dışı bir işlemdir. Birûnî, toplumun temelinde iktisadî ilişkiler bulunduğu için maddeci, ekonomik dengeyi dinî-ahlâkî birtakım müeyyidelerle düzenlemeye çalışması bakımından idealisttir. Ahlâk güzelliği bizim elimizde olduğundan bu ruhî tıp ile manevî hastalıklardan kurtulabiliriz. İnsan, kendisi için arzu ettiğini başkaları için de arzu edecek ve kendini başkalarına ve topluma adayacaktır. İnsanı mutlu eden gerçek zevklerdir.

Birûnî, madde tutkusunun yeryüzünde fesat çıkarıcı esas etmen olduğunu; toplum düzenini, barış ve adaleti devlet otoritesi ve hükümdarın sağlayacağını; hükümdarın güçlü, otoriter, ekonomik yönden ihtiyaçsız olması, aynı zamanda dine dayanması gerektiğini belirtir.

İ.Olgun'un makalesinin İngilizce çevirisinden sonra Ord.Prof.Dr. A.Sayı'nın "*Beyrunî Ve Bilim Tarihi*" başlıklı diğer bir makalesi yer almaktadır.

15 A.g.e., 55.

16 A.g.e., 55.

Bu makalesinde A.Sayılı, Bîrûnî'nin çok ve çeşitli bilim alanlarında derinlemesine incelemeler yapıp o alanın gerektirdiği metotları kullanabilmiş olmasını "bilim tarihi" açısından ele almakta ve şöyle demektedir: "*Beyrunî herhangi bir bilim dalının ya da genel olarak bilimin tarihi üzerine özel bir kitap yazmış değildir. Ancak, gerek bilimin özel bazı dallarında belirli birtakım konulardaki bilginin gelişimiyle ve gerekse genel bir anlamda bilimsel bilginin tarihiyle ve bu tarihe ilişkin bazı sorunlarla ilgilenmiştir. Dar kapsamlı özel konularda monografik araştırmalar yapmış bir kişi olarak da, Beyrunî, ayrıca, bilim tarihi için değerli bir kaynak vazifesini görmektedir*".¹⁷

Bîrûnî, bilimin tarih içindeki gelişmeleriyle ilgilenmiş ve bu türden somut konular üzerinde durmuş olduğundan onun bu alanda yazılmış eserlerden faydalandığı muhakkaktır. Kendisi bir bilim tarihçisinin sahip olması gerekli karakteristik vasıf ve zihniyetlere sahiptir. O, ilmî bilginin zamanla bir gelişme sürecinden geçtiğine inanmaktaydı. Zaten kendisini yüksek düzeyde ilmî araştırmaya adanmış, ilmî bilgiyi geliştirmeye çalışmıştı.

A.Sayılı, Bîrûnî'den bu konuda iktibaslarla onun bu alandaki başarısını belgelendirmektedir. Bîrûnî, düşünce hürriyetine inanmış bir kimseydi. Bu maksatla müsbet bilimin geliştirilmesi, bilimin mahiyetinin incelenip araştırma metotlarının tesbiti gerektiğine inanıyordu. Bilimin ilerleyip gelişebilmesinin elverişli bir ortam istediğini belirtiyordu. Öte yandan bu alanda milletlerarası işbirliği ve kültür temasları olması gerektiğini ileri sürüyordu. İçinde yaşadığı devirde, daha önceleri şikâyet ettiğinin tersine, ilim yapmak için artık emniyetli bir ortamın ortaya çıkmış olduğunu, İslâm dünyasının insanlığın büyük bir kısmını bağrında birleştirebilmiş ve bu yoldan insanlığın büyük bir kesiti için kültürel ve fikrî alanda işbirliği imkânlarını sağlamış bulunduğunu söyleyen Bîrûnî, eskilerden miras kalmış bilgi dağarcığının kendi çağında yeni katkılarla zenginleştirilebilmesi için ömrü boyunca zihnini bu amaca yöneltmiş, ilmî araştırma ve incelemelerinde bunu gaye edinmişti. Onun bilim tarihi için değerli bir kaynak vazifesini görebilmekte olması da işte bundan ileri gelmektedir. Ebû bekr Muhammed İbn Zekeriyâ er-Râzî ve eserleri, trigonometri, rasat-rasathane tarihi ile ilgili olarak verdiği bazı bilgiler bizim için yegâne kaynak durumundadır.

17 A.g.e., 68.

A.Sayı, makalesini şu cümlelerle bitiriyor: "Böylece, Beyrunî'nin bilim tarihi konusuyla genellikle ilgilenmiş olmaktan başka, bu konuda kısa monografik çalışma ve araştırmalar yaptığı ve bilimi, öncelikle, kümeleşerek gelişme kabiliyeti gösteren bir bilgi türü olarak değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca, Beyrunî'nin çeşitli önemli bilimsel çalışmaların mahiyeti ve başarı ölçülerini dakik bir biçimde tesbit etmeye önem vermiş olduğunu müşahede ediyoruz. Bunlar dışında, Beyrunî'nin bilimin dil ile din ve özel insan toplulukları sınırlarını aşan bir insan çabası olduğu kabul ettiğini ve bilimin terakki ve inkişafında toplumlararası kültür münasebetlerinin olumlu bir rol oynadığına inandığını gösteren sözlerine de işaret etmiş bulunuyoruz. Bunlara ilâve olarak, Beyrunî'nin bilimin gelişme temposundaki hızlanma ve ağırlaşmaları etkileyen etmenler konusuyla ilgilendiğini görüyoruz. Bütün bunlardan, Beyrunî'nin sadece bilim tarihinin bazı özel konularıyla ilgilenmiş olmakla kalmayıp bir bilim tarihçisinde karşılaşılan zihniyetlere de sahip olduğu sonucunu çıkarabiliriz"¹⁸.

"İbn Sînâ On Sorunun Karşılıklarını Beyrunî İçin mi Yazmıştır" başlıklı makalesi ve aynı makalenin Fransızcası, "İbn Sînâ'nın On Sorunun Karşılıkları" (Türkçe çeviri ve Arapça metin), "Beyrunî'nin İbn Sînâ'ya Sormuş Olduğu On Soru Ve Almış Olduğu Karşılıklar" başlıklı makale ve aynı makalenin Fransızcasında Prof.Dr.Mübahat Türker Küyel, "on soru" konusunu ele alıp tartışıyor.

J.Christoph Bürgel'in "Some New Material Pertaining To The Quotations From Plato's Phaido In Biruni's Book On India" başlıklı İngilizce makalesinden sonra bunun Prof.M.Türker tarafından Türkçe'ye "Beyrunî'nin Mâ Li'l-Hind Adlı Kitabındaki Platon'un Phaidon'undan Alıntılarla İlgili Birkaç Yeni Malzeme" başlığıyla çevirisi yer almaktadır. Bu makalede Bürgel, her ikisi de şimdiye kadar hemen hemen bilinmeden gelmiş bir Arapça iktibas ile Phaidon'dan yapılmış Farsça bir çeviriyi bildirip bu ikisi arasındaki ilişki ile daha önceden bilinen bazı belgeler, özellikle Bîrûnî'nin "Mâ Li'l-Hind"indeki iktibaslar arasındaki ilişkileri göstermektedir.

Franz Rosenthal'in "On Some Epistemological And Methodological Presuppositions Of Al-Biruni" başlıklı İngilizce makalesini yine M.T.

18 A.g.e., 80-1.

Küyel "*Beyrunî'nin Bilgi Kavramı Ve Yöntemiyle İlgili Bazı Önvar-sayımları Üzerine*" başlığıyla Türkçe'ye çevirmiştir.

Rosenthal'e göre, Bîrûnî'nin bilgi problemi ve ilmî metot mesele-lerindeki tutumunun günümüz bilginlerinde ne kadar büyüleyici ol-duğu, onun hazırlamış olduğu malzemeyle konuya nasıl açıklık getirdi-ği ve ilmî faaliyete temel olan ön dayanaklarını nasıl anlattığından an-laşabilmektedir. Bîrûnî, mahsusatla yetinmeyip ma'kulâtı inceleyen bir bilim adamıdır. Ancak o, fizikötesinin insan hayatındaki önemini anlamışsa da, onu, karanlık görünüşü yönünden geri çevirmiştir. Bu yönüyle o, İbn Sînâ ve İbn Heysen'den ayrılır. Bîrûnî, bilgi ve bilgin ilişkisini şöyle belirtiyor: "*Bilgi hizmetçisi, bilginin bütün dallarını kav-rayacak kadar yeterli güçte olmasa bile, bilginin çeşitleriyle ilgili hiç bir ayırım yapmamak zorundadır. Gerçekten, o, hem bilginin özü bakımından bilgi olarak iyi olduğunu, hem de bilginin konuları bakımından iyi oldu-ğunu, bilgi tadının sürekli ve aralıksız olduğunu, bilgi tadına bilgi konu-larını inceleme süreci boyunca varıldığını, amaca erişince bu tadın ortan-dan kalktığını bilmelidir. Dahası var : bilgi hizmetçisi, bilgi çeşitlerinde, onların içini ciddi olarak araştırmaya girişenlere, onların çabaları, çaba-da zafere ulaşmak isteği olmaksızın, onlardan gelen tadlara yönelmiş olsa bile teşekkür etmelidir. Onların gerçekleştirmiş oldukları çalışmalara yük-sekten bakmamalıdır. Tam tersine, onların yaptıklarına bakarak onlar-dan öğrenmeyi, onları yol gösterici olarak saymayı kendine amaç edinme-lidir. Böylece insan en iyi ve en doğru olanı alır, olaylara aykırı olanı bı-rakır*"¹⁹. Onun bu anlatımı içinde bilginin "bilgi hizmetçisi" diye vasıf-landırmasındaki alçakgönüllülüğü bütün hayatı boyunca yaşadığını görüyoruz. O, bilgiyi ilâhi bir ışık olarak görmekteydi. Bîrûnî, bilgi için çok çaba, namus ve çıkar gözetmemek gerektiğini ileri sürmekteydi. Bilginin tadını alabilmek ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. Öte yan-dan bilgi, yararlı bir şey olarak, gerçekten yararlı denebilecek biricik şeydir. İnsan çabaları kısa ömürlü ve yetersiz olduğu halde bilgi tadı sürekli ve hiç bitmez. O, bilginin özüdür, gerçek insan mutluluğudur. Bîrûnî, bilgiyi saygı gösterdiği üstatların da üzerinde bir konu olarak ele aldığından eleştirileri kişilere karşı değil, konu ve olaylara karşıdır. O, "*kendi kültür çevresi içinde yaşamakta olan bütün akımlara açıktı, kendi deyimiyle en iyi ve en doğru olan herhangi bir şeyi alıp benimseme-yeye hazırdı. Kendi zamanında ve mekânında, kendinden önce ve sonra, bir-*

çok bilim adamı arkadaşlarının görmekte ve yararlanmakta başarı göstere-medikleri birçok şeylerin o farkına varmıştı. Felsefî konularda eklektizm bilgiçler için saldırarak bir şey olduğu halde, Beyrunî'de bir tutarlı yapıya dönüşmeyi başarmıştır ve bugün gerçeklik alanında eyleme geçiren akılsal araştırmanın kapsayıcı bir görüşü şekline son bulmuştur"²⁰.

Rosenthal'in bu makale ve çevirisinden sonra Ord.Prof.Dr.A.Sayılı'nın "*Ebû Nasr Mansur'un Sinüs Kanununun Tanıtı Üzerine Beyrunî'nin Mektubu*" başlıklı makalesi ve bunun aynı yazarca İngilizce'ye çevirisi gelmektedir. Birûnî'nin bu konudaki mektubunun metni, Türkçe ve İngilizce'ye çevirileri ile daha sonra yer almaktadır. Yazıda Birûnî'nin bu mektubunun İslâm dünyasında trigonometri tarihi bakımından önemi üzerinde durulmaktadır.

Bundan sonra "*Beyrunî'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Çalışmaları*" başlığıyla yer alan makalede tarafımızdan bu büyük bilginin bu alandaki çalışmaları, metodu anlatılıp karşılaştırmalarından misâller verilmektedir.

Kitabın sonunda rahmetli Prof.M.Tavit Tanci, "*Beyrunî'nin İbn Sînâya Yöneltiği Bazı Sorular, İbn Sînâ'nın Cevapları Ve Bu Cevapları Beyrunî'nin İtirazları*" başlığı altında önce kısa bir Önsöz'le soru-cevap tarzında Türkçe çeviri (Dr.E.Ruhi Fırlalı ve Dr.Abdulkadir Şener tarafından) sonra da Arapça metni sunuyor.

301 sayfalık bu kitabın başında Birûnî'nin Topkapı Sarayı Müzesi Revan Odası 1638 numarada kayıtlı "*Kanunu'd-Dünya*" adlı eserden alınmış bir minyatürü de bulunmaktadır.

Dr. Günay TÜMER